

Péri tón posakhós legoménon

1. *Arkhé*, început, principiu. Anaximandros „zicea că principiuul și elementul tuturor celor ce există – *árkhén kai stoikheion ... tón ónton* este *ápeiron*, „fiind primul care a folosit termenul de principiu” – *prótos toúnoma kalésas tes árkhés* (Hippol., *Ref.* I, 6, 2. A 11 D.K.). „...A afirmat că *ápeiron* este principiuul și elementul tuturor existentelor fiind primul care a folosit acest termen pentru principiu” – *prótos ... tes árkhés* (Simpl., *Phys.* 24, 13; A 9 D.K.). Nu departe era și Ps. Plutarch: „zicea că *ápeiron* este, cauza tuturor nașterilor și pieirilor” – *aition ... ton géneseós te kai phthorás* (*Stromat.* 2; A11 D.K.).

Nu este prea sigur, atribuirea putând fi târzie, în tradiție aristotelică (Teichmüller, Jaeger; cf. Kahn, *Anaximander and the arguments concerning the „apeiron” at „Physics”*, în *Festschrift...*, p. 19 și urm.). Fie și așa, totuși a pus *ápeiron* ca *arkhé*. Fragmentul (singurul) din *Péri phýseos* (probabil) care s-a păstrat, dacă, totuși, Simplicius nu l-a „modernizat”, face pe deplin dovada: „Anaximandros a zis că *ápeiron* este principiuul tuturor lucrurilor întrucât de acolo de unde se produce generarea tuturor lucrurilor, tot

acolo au a se întoarce, pierind, după necesitate. Căci ele se judecă unele pe altele reparând nedreptatea făcută potrivit cu rânduiala timpului” (B1 D.K.).

Acel-ceva-de-unde-vin-toate-și-se-întorc-toate, ilimitat și nedeterminat (*ápeiron*) fiind, nu avea a fi decât *începutul*, nu însă ca în limbajul mito-poetic, temporal-procesiv: al unei vrajbe – *a. neikeos*, al unei bătălii – *a. phonou* ci temei din care lucrurile apar și din care dispar (*Il.* 22, 166; *Od.* 21, 4). Ilimitat, ceea ce înseamnă că unu, existentele se nasc și pier în ceea ce este *árkhé*, dincolo, neavând sens.

Polisemic este în continuare început în timp, în spațiu, punct de plecare, dar și principiu al cunoașterii, argumentației: „să nu faci asemenea controversiștilor, vorbind în același timp de principiu și de ceea ce decurge din el” – *périte tés árkhés dialegó menos kai tón ex ékeines ormeménon*, „începutul discuției” – *arkhés se eróton* (Platon, *Phd.* 101e2; *Grg.* 474c4). Onto-metafizic, „principiu al devenirii și universului” – *genéseos kai kosmon ... árkhén* (*Tim.* 24e5).

Nu doar într-o semnificație sau alta, în *Despre accepțiile multiple* (cartea Δ a *Metafizicii*), cel dintâi „glas” era consacrat principiului căruia Aristotel îi identifica șase accepții: acel ceva de la care pornește ceva, de exemplu începutul unei linii sau al unui drum; punctul de pornire cel mai bun ca în știință când nu se pleacă de la ceea ce este prim în ordinea lucrurilor ci de la ceea ce este mai direct în cercetare și mai lămuritor în expunere; mai este și acel ceva „prim și imanent” – *próton ... enyparkhontós*, elementar adică, inima la viețuitoare (ori „după unii creierul”),

carena la corabie, temelia la casă; cauza primă și non immanentă a generării sau schimbării și mișcării: părinții pentru copil, insulta fața cu lupta următoare; în alegerea deliberată – *pro-áiresis* aceluia ceva în funcție de care se mișcă și se schimbă, ceea ce se mișcă și se schimbă, ca magistrații, oligarhii, basileii și tiranii în cetate sau ca în artele (*tekhnai*) arhitectonice; în sfârșit, ceea ce este punct de plecare (prim) în cunoaștere, precum premisele în demonstrație. „În tot atâtea accepții se iau și cauzele fiind și ele principii” – *aitia árkhai*.

Așadar, „trăsătura comună a principiilor este de a fi ceea ce este prim în ordinea ființării – *tó próton einai*, a generării și a cunoașterii” ($\Delta 1$, 1012b34-1013a23).

Luat în atâtea accepții, principiul este mereu altfel, dar unu, semnificând unitar. Asemenea ființei, *tò ón he ón*, a ființei *ca* ființă, iar nu în altă determinație, și principiul ca unu (nu însă numeric) se definește prin sine.

Cele șase accepții exemplificate lămuritor (Aristotel o făcea cu pricepere astfel încât exemplul să participe la demonstrație) individualizează îndeajuns principiul ca acesta să nu intre în sionimie cu „ființa”. De ce, având aceeași semnificație, doi termeni? Nici Platon („cazul *idéa-eidós*), nici Aristotel nu multiplicaseră fără de necesitate.

Problema metafizicii fiind: cum gândim în identitare și în deosebire, totdeodată, unul și multiplul (henologic), ființa și existența (ousiologic) era nevoie de un termen care să medieze. Platonician, mediau în *Republica* 509d – 511e „entitățile matematice”, iar în *Timaios* 51e

– 55a, mai cu seamă triumghiurile și *khôra*, coparticipând la alcătuirea lucrurilor. Nici triumghiurile, nici elementele din „receptacul” nu-și pierdeau identitatea, nefiind nici unele, nici altele transformabile, nici divizibile focul, aerul, apa și pământul.

Fără de mediere, *tò ón hé ón* rămânea „închis” parmenidian în sine. În urmare, existentele – *ta ónta* subzistau prin ele însele ori în alt temei decât ființa. Dar dacă al doilea în sine, lumea lucrurilor sau altceva decât ființa, cum aceasta nu mai avea cum să fie una, *tò ón* și *tó hén* fiind convertibile, nu mai era ceea ce onto-metafizic trebuia să fie. Chiar și cât un „fir de păr”, așa zicând după Melissos, s-ar lua din condiția ființei, totul s-ar ruina (Simpl., *Phys.* 111, 18; B7 D.K.).

Medierea era presupusă încă de Anaximandros: cum focul, aerul, apa și pământul, în întregul lor, *ápeiron*, elemente fiind erau intransformabile și indivizibile lucrurile erau posibile prin desprinderea contrarelor – *ápokrinoménon tón énation*: caldul și recele, umedul și uscatul (Simpl., *Phys.* 24, 13; A9 D.K.). Ca lucrurile să poată fi gândite ca fiind, presupunea Parmenides ficționalist era nevoie de admiterea a doua forme – *morphas ... dyo*: „focul eteric” și „noaptea”, în interpretarea lui Aristotel, focul și pământul (B8.53 și urm. D.K.; *Metaph.* A5, 986b30). Așadar, Parmenides însuși presupunea medierea de tot necesară pentru legitimarea existentelor.

De neeludat canon-ul parmenidian, pentru a fi, așa cum este logica în genere, *organon*, era nevoie de punerea sa sub semnul întrebării meta-

fizicii: cum...? Cum putea fi gândită existența fără ca ființa să fie destituită din condiția sa.

În prelungirea presupuzițiilor predecesorilor, de la Anaximandros la Platon, Aristotel venea cu o ipoteză, în parte, ca oricare, doar la „prima scufundare” construcție artificială (fiind ajutoare); la cea de a doua însă de tot posibilă în adevăr, numai că în felul de a fi, particular, al acestuia în filosofie, lăsând loc, adică, și pentru altele, mai mult sau mai puțin adevărate, dar nu fie și în parte, false. Ca în reprezentarea lui Socrate, monismul și pluralismul, mobilismul și imobilismul.

Una, ilimitată și indeterminată, indivizibilă și intransformabilă cum ființa rămâne în sine (*hé ón*) dar este și în altul (imanentă)? Altminteri, ce ar fi lucrurile, din ce? Ce și ființa, pentru acestea? Cópîi sau umbre ca sensibilele față cu „ideile” în primul platonism? Dar Platon însuși în *Timaios* justifica metafizic imanența (în parte) și corporalitatea. Cale de întoarcere, prin urmare, nu mai era.

Punct de plecare, ceea ce este mai important, fiind „elementar”, arhitectonic, ceea ce este mai presus, multiplu după situare și rost, dar unul generic, întemeind și generând, principiul face ca ființa să iasă din „strânsoarea” lui *hé ón*, înființând. Nemijlocit, pentru că este una și peste tot aceeași, ea nu poate fi gândită ca în-temeind și generând, deși faptul de a fi numai ei îi este conținut analitic. În „principiul este”, *este* se adaugă. Inerent lui este doar ceea ce este ca principiu (început). Astfel este și cauză.

Întrucât *este*, adică platonician vorbind, participă la ființă, principiul îi e coexistent și

coetern, ca atributele (semnele) parmenidiene. Nu este mai puțin ființă, – înființând, dar nu este ființa însăși. Îl „desparte” faptul *că este* (prin „participare”) dar și prin multiplicitate, tot mai multe, în paliere, pe „scara” lumii.

Știința „căutată” – *Zetoumen*, pe care urmează „s-o dobândim” – *labein*, anume aceea a „cauzelor prime” – *árkhés áition* încă în cartea de introducere A (dacă nu cumva în învățământ, era B, „cartea aporiilor”, nu era, didactic, numită. Abia în 10, 993a15 Aristotel o numește: *proté philosophia*, dar, poate, „cronologic primă, iar nu în sensul tehnic al filosofiei prime ca metafizică” (*Metaph.* A2, 982a4; 3,983a25; Reale, Aristotele, *Metafisica III Sommari e commentario*, pp. 99-100, n. 3). Dar numai în parte, contextul fiind echivoc. „La începuturile sale filosofia primă aducea cu o bâlbâială...” (A 510, 193a15). Era și la început – *próton*, totuși era și primă, căutând „cauzele și principiile”, „cauze [și principii] despre care se vorbește în patru sensuri” (2, 982a4; 3, 983a24).

Cum filosofia nu are preistorie, căutarea acestora era filosofică, în spațiul ei. „Propoziția simplă a lui Thales este filosofie fiindcă ea nu se referă la apă ca obiect sensibil... ci apa luată în gând...; apa deci este concepută ca esență universală” (Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei* I, p. 163).

Despre cauza primă „se zice în patru [feluri]” – *légetai tetrakhós* și nu sunt numeric ci ca semnificație. Într-unul principiul cauză este „esență” – *tó ti én einai* „întrucât ceea ce face ca un lucru să fie se referă la definiția dedefinitului, iar cum determină primordial este cauză și principiu” (3.983a26).

Tó ti én einai, sintagmă tradusă de Thoma prin *quod erat esse* (*quidditas*) urma să răspundă la *quod*, ce era (în măsură) să facă să fie ceea ce era/este/urma să fie. „Esența zice că, prin ea și în ea, ființa primește existență” – *sed éssentia dicitur secundum quod per eam et in ea ens habet esse* (*De ente et essentia* I). „Substanța, esența, quidditatea, adică unitatea ontologică concretă luată în ea însăși...” (Gilson, *Le Thomisme*, p. 61 nota 1).

Controversată, mai aproape de rigorile lingvistice, dar și de cele ale „gramaticii” filosofiei, *tó ti én einai* ar numi ceea-ce-era-pentru-a-fi, sau, păstrând imperfectul, ca să se reducă pe cât posibil riscul de inadecvație (traducerea latină „lăsând să scape esențialul din limba greacă”), ceea-ce-era-ceea-ce-este (Aubenque, *Le problème de l'être...*, p. 460).

Mai numită și *lógos*, era forma – *morphé*, cu multiple semnificații, nu doar în ordinea metafizicii, dar și în aceea a fizicii (ca filosofie secundă și ca nume comun pentru științele naturii. Formă exterioară, determinație, în *Physica*, mai cu seamă *morphé* stătea pentru forma esențială față cu *hýle*. Dar și în sinonimie cu *eidós*, în limbaj aristotelician, specie, determinație specifică (Bouquiaux, *Aristote, Physique* în *Philosophie de la Forme*, pp. 357-358. Ceva mai multe ocurențe, dar nu prea multe, doar 27, în comparație cu *eidós*, 415, apar în *Metafizica: morphé* alături de *hýlé* în compus: „într-un sens se spune că substratul este materia – *hýlé*, în altul forma – *morphé*, într-un al treilea ceea ce rezultă din cele două; numesc, de exemplu, materie bronzul, modul de a fi formal, forma iar întregul – *tò synolon* care rezultă, statuia” (Z3, 1029a3).

În *al doilea fel* este materie, adică substrat – *tén hylén kai tò hypokeiménon* (A3, 983b29). Un intraductibil, dacă se vrea evitarea complicațiilor inutile. Originar, *hylé* numea lemnul tăiat, pentru foc, pentru construcții, prin extindere, pădure. Și în latină, *mater*, arbore (trunchiul din care pornesc ramurile, mamă; *materia, materies*, lemn, stofă, *materies quia rebus redidita* – materia (materialul) care naște (alcătuiește) un lucru (Lucretius, *De rerum natura* II, 68). În materialismele moderne, „ființa” era pusă în identitatea materiei, „coborând-o” din ordinea formală.

Aristotelician, este principiu, numai că unul alături de celălalt (*eidós / morphé*), hylemorfist, nici primul nici cel de al doilea, ci cu egală demnitate, de îndată ce numai două sunt posibile, judecând „prin analogie”. „După număr”, subiectul este unu – *ésti dé tó mén hýpokeimenon áριθμό mén hén*, dar ca întreg, după cum arată ca specificație însă „două” – *eidei de dýo*. Ceea ce devine, devine din materie – *ex autou ginetai tó gignoménon*, dar forma este ordinea – *tó eidós ... hé taxis*. „De aceea se poate spune că două sunt principiile” (*Phys. A*, 190b23-29). Una, fiecare, ele sunt două ca specificație nefiind față cu subiectul absolut, cu *tó ón hé ón*, asemenea părților constitutive, Unul, acesta nu este nici compus, nici de un fel sau altul, într-o parte sau alta. Dacă forma și materia ar fi asemenea elementelor, ceea-ce-este-întrucât-este (cum este) ar fi în dublă determinație. Cum însă ele îi sunt coextensive și coeterne, sunt una cu el și totuși, nu, stând doar într-un subiect. Fiecare ea însăși, ca *tó ón hé ón*, forma întrucât este formă (forma ca formă) și materia tot asemenea, în modul său

de a fi, una față cu cealaltă sunt lipsa – *stéresis*. De aceea, „într-un fel principiile sunt trei” – *ésti d’hos treis*. Din acest punct de vedere forma și materia sunt „contrare” – *tánantia*, analogic, asemenea muzicianului – nu nemuzicianului, caldu-lui – recelui, armonicului – nearmonicului. Din altul însă nu sunt, întrucât subiectul, unu fiind și necompus, nici nu are contrar nici nu este alcătuit din contrare. Cât sunt contrare, cum acestea nu pot să fie decât două, două sunt și principiile, dar nu „în absolut” – *out au pantelos*.

Diferența care face să fie socotite două, poate fi luată ca al treilea. Și mai puțin numeric al treilea, *hé stérésis*, privațiunea, ca principiu face ca forma și materia să fie-una-și-să-nu-fie, aceasta, prin ceea ce tocmai unde le distinge le și pune în reciprocitate (A, 7, 190b29-191a3).

Dar dacă dinspre subiectul absolut sunt una, și cum fiecare este în identitatea proprie ordinii ontologice, cum, metafizic, poate fi gândită ne-contradictoriu individuația?

Luată în mai multe sensuri, în unul din ele, *óusia* (substanța) este un întreg sau un „compus din materie și formă” (*Metaph. Z3*, 1039b30). Dar cum gândim trecerea de la ceea ce este în sine, de la ființă prin principii, acestea, fiecare, unu și peste tot la fel, la „substanțe” multiple și compuse.

„Tot ceea ce este numeric multiplu presupune o materie, întrucât definiția unei multiplicități este una și aceeași, de exemplu, aceea a omului, generic, însă acest om, Socrate, este unul” (1, 8, 1074b32). Așadar, „materia” este, cum avea să se zică mai târziu, în scolastica latină, *principium individuationis*.

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	5
<i>Peri tón posakhós legoménon</i>	15
1. <i>Árkhé</i> , început, principiu.....	15
2. <i>Tó aition, hé aitia</i> , ceea ce cel ce este cauză, cauza	33
3. <i>Stoikheion</i> , element.....	41
4. <i>Phýsis</i> , natură	43
5. <i>Ánankaion</i> , necesar	48
6. <i>Hén</i> , un(ul).....	52
7. <i>Tó ón</i> , ceea-ce-este, ființa	60
8. <i>Oúsia</i> , substanța	64
9. <i>Taútá</i> , identic, <i>hétera</i> , altul, <i>diáphora</i> , diferit, <i>hómoios</i> , asemănător, <i>ánhómoios</i> , neasemănător	71
10. <i>Ántikeimena</i> , opușii.....	79
11. <i>Próteron</i> , anterior, <i>hýsteron</i> , posterior	86
12. <i>Dýnamis</i> , putință, <i>adýnamis</i> , ne(non)putință, <i>dýnaton</i> , posibil, <i>ádýnaton</i> , imposibil	93
13. <i>Posón</i> , cât, <i>posótes</i> , cantitate	98
14. <i>Poión / poiótes</i> , fel de a fi / calitate	101
15. <i>Prós ti</i> , relativ	107

16. <i>Téléion</i> , perfect	115
17. <i>Péras</i> , limită.....	117
18. <i>Tó kath' hó</i> , de ce (ul), pentru ce (ul).....	119
19. <i>Diáthesis</i> , dispoziție.....	121
20. <i>Héxis</i> – stare.....	122
21. <i>Páthos</i> , afect	125
22. <i>Stéresis</i> , privațiune.....	127
23. <i>Ékhein</i> , a avea (posesiune).....	130
24. <i>Tó ék tinos einai</i> , a proveni-din-ceva.....	131
25. <i>Méros</i> , parte	133
26. <i>Hólon</i> , întreg.....	138
27. <i>Kolobón</i> , incomplet.....	141
28. <i>Génos</i> , gen	142
29. <i>Tó pseúdos</i> , falsul	150
30. <i>Symbebekós</i> , accident	156
<i>Addenda</i> . Aristotel. Prima reconstrucție istorică a sistemului metafizicii	159
<i>În loc de încheiere</i>	227
<i>Bibliografie</i>	239